

Moraliteit in een vrije samenleving*

Amitai Etzioni heeft veel om op terug te zien, maar een gesprek met hem richt zich vooral op wat er – nu en in de jaren die komen – te doen staat. Kort voor de jaarwisseling 1997/1998 op familiebezoek in Nederland, ging Amitai Etzioni op uitnodiging van het Schoordijk Instituut van de Katholieke Universiteit Brabant en het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA in gesprek over de perspectieven van het gemeenschapsdenken.

A lkomstig uit een joodse familie in Keulen die in Nederland bescherming had gevonden, ging hij na de oorlog naar Israël, studeerde aan de Hebreeuwse universiteit in Jeruzalem, promoveerde in 1958 in Berkeley, en ontwikkelde zich vanaf de jaren zestig tot een van de toonaangevende figuren in de Amerikaanse sociologie. Al rond 1970 legde hij de nadruk op de opbouw van een actieve samenleving.¹ Behalve hoogleraar aan de *George Washington University* in Washington D.C. is hij ook de oprichter en voorzitter van het *Communitarian Network*. Dit netwerk stimuleert in nauw contact met maatschappelijke organisaties de meningsvorming, binnen en buiten de Verenigde Staten, over de betekenis van gemeenschappen voor een vrije en verantwoordelijke samenleving: het *communitarianism* of gemeenschapsdenken. In zijn recente boek *The New Golden Rule*² duidt Etzioni het gemeenschapsdenken als een alternatief voor zowel

de eenzijdigheden van het individualisme als die van het collectivisme. De behoefte aan maatschappelijke ordening hoeft niet tot een dwangbuis te leiden als zij zich openstelt voor moraliteit in de maatschappelijke dialoog. Richtsnoer is een nieuwe 'gouden regel': respecteer de morele orde van de samenleving evenzeer als je van de samenleving mag verwachten dat zij jouw persoonlijke verantwoordelijkheid respecteert. Net als Etzioni's boek was ook het gesprek een verkenningstocht langs de onderwerpen in de politieke en maatschappelijke meningsvorming waar deze nieuwe gouden regel van betekenis kan zijn.

Recht en moraal

'*Reliance on the moral voice*' is een belangrijk richtsnoer in Etzioni's benadering. Wat het gemeenschapsdenken voor wetgeving betekent, heeft tot nu toe weinig aandacht gekregen. Etzioni

* *Verslag van een gesprek met Amitai Etzioni.*

waarschuwt tegen de mening dat je de samenleving per wet kunt verbeteren, zonder je erom te bekommeren of de morele overtuigingen in de samenleving voldoende ruggensteun geven. Etzioni betoogt daarom, met een speelse variatie op von Clausewitz, dat "law in a good society is first and foremost the continuation of morality by other means" (*The New Golden Rule*, p. 143). Daarom zijn intense 'moral dialogues' nodig als voorbereiding op ingrijpende veranderingen in de wetgeving. Etzioni neemt daarmee de rol van het recht in een moderne samenleving zeer serieus, veel meer dan in de gebruikelijke instrumentele opvatting die veronderstelt dat je de samenleving per besluit van de wetgever kunt veranderen.

Ook de rechtspraak mag niet worden gereduceerd tot een spel waaruit de moraliteit is verdwenen. Met verwijzing naar jurisprudentie van het *U.S. Supreme Court* (dat advocaten verbod onware antwoorden van hun cliënten uit te lokken) schrijft hij: "courts are not a game. The moral order is undermined when the fate of one's life, liberty, and property are decided according to who can play the game better (or with more chips). Justice is not served by both sides playing the court for all they can get (p. 157-158)."

In het gesprek bracht Etzioni naar voren dat deze aandacht voor de moraliteit in de rechtsontwikkeling niet hoeft te betekenen dat de persoonlijke verantwoordelijkheid wordt ingesnoerd. Men kan ook kiezen voor wetgeving die een weloverwogen eigen beslissing meer betekenis geeft. In Louisiana is

besloten tot nieuwe huwelijkswetgeving omdat zowat de helft van de huwelijken op een echtscheiding uitliep. De wetgever biedt nu als alternatieven een huwelijk met beperkte verplichtingen en een huwelijk met meer omvattende rechten en plichten. Wanneer men de laatste vorm kiest, is 'counseling' voor het huwelijk verplicht, en wordt bij echtscheiding een bedenktijd ingelast met verplichte bemiddeling. Een uitzondering wordt gemaakt als er een acuut probleem is, bij voorbeeld als de echtgenoot alcoholist is.

Deze wet is aan de orde geweest in *Time Magazine* en daarin was te lezen dat uit onderzoek bleek dat de helft van de burgers in Louisiana nog nooit gehoord

hadden van de wet, ondanks het feit dat ze vele malen in het nieuws was geweest. Van de mensen die wel op de hoogte zijn, zijn er heel wat ambivalent en kiezen maar weinigen voor de zwaardere variant. Toch spreekt deze nieuwe benadering van wetgeving in Louisiana Etzioni aan: de samenleving wordt niet benaderd als een groep individuen die rechten kunnen opeisen, maar als verantwoordelijke personen, die zich dienen te houden aan verplichtingen die ze op zich nemen. Deze wetgeving is ook niet gemaakt

ter bestrijding van gebroken huwelijken in getto's – een probleem dat samenhangt met de raciaal bepaalde maatschappelijke achterstanden. De katholieke kerk steunde het voorstel evenmin. De motieven voor de wet betroffen vooral de enorme toename van echtscheidingen in de middenklasse.

**Etzioni's richtsnoer
is een nieuwe
'gouden regel':
respecteer de
morele orde van de
samenleving
evenzeer als je van
de samenleving mag
verwachten dat zij
jouw persoonlijke
verantwoordelijkheid
respecteert.**

De wet verplicht mensen na te denken over hun eigen beslissingen. Hij noemt dit 'opportuning virtue', deugdzaam gedrag uitlokken.

De morele dialoog in een multiculturele samenleving

Het past ook in het gemeenschapsdenken het recht van minderheden te erkennen om hun eigen subcultuur te handhaven; dat maakt de samenleving alleen maar rijker en voedt 'cross-cultural moral dialogues' (p. 240). Wel zijn er normen die men gemeenschappelijk moet aanvaarden: democratie en grondrechten. In Amerika is sprake van dubbele loyaliteiten in een positieve zin: aan de natie en aan de (etnische) subgroep. Daarom blijkt dat de eerste toch prioriteit heeft boven de tweede.

De kritiek op het gemeenschapsdenken die Etzioni het meeste dwars zit, is de kritiek vanuit behoudende christelijke kringen, die menen dat het *communitarianism* Gods geboden als grondslag voor gemeenschapsvorming zou moeten erkennen. Kan en mag de gemeenschap eigenstandig een definitief oordeel vellen? Het is onaanvaardbaar dat elke kleine gemeenschap een definitief moreel oordeel kan vellen. Dat betekent dat er zoiets moet zijn als een ethos dat gemeenschappen-overschrijdend is. De universele normen van de rechten van de mens vormen nog maar een heel beperkt aanknopingspunt. Een probleem is bovendien dat ze niet werkelijk uit een moreel gesprek zijn voortgekomen en dus niet werkelijk universeel gedragen worden. Het voeden van morele dialoog tussen culturen is wezenlijk. Vrouwenbesnijdenis is onacceptabel: dan moet de morele stem worden verheven, niet mariniers worden ingezet. Culturen kunnen iets van elkaar leren. Singapore kan iets opsteken van het

hoge aanzien waarin bij ons de individuele rechten staan; andersom kunnen wij iets leren van Singapore ten aanzien van hoe je met ouderen in de samenleving omgaat. De 'classical liberals' hebben geen oog voor het belang van morele dialoog.

De moeilijkste vraag is wel, welk resultaat een morele dialoog kan opleveren. Etzioni huldigt een deontologisch standpunt: een appèl op verantwoordelijkheid en plicht zou ons allen moeten aanspreken. Dat dit zo is, blijkt uit experimenten die Etzioni heeft gedaan bij ongeveer 300 verschillende groepen. Eén van de deelnemers aan het gesprek, Hans Reinders (hoogleraar ethiek aan de Vrije Universiteit) bracht hiertegen in dat morele principes voor Etzioni blijkbaar nooit a priori vast staan: het zijn empirische uitkomsten van gesprekken.

Etzioni bestreed dat niet, maar bevestigde dat zijn benadering toch anders is dan een procedurele rechtvaardiging van beslissingen. Hij heeft de ervaring dat mensen na een gesprek wel degelijk iets herkennen 'achter de wolven': *there is a force out there*. Hij veronderstelt een bindende oorsprong van de moraal, maar wil niet dat de geesten zich binnen het gemeenschapsdenken langs de lijn van geloof en ongeloof scheiden. Dat is niet alleen maar een tactische aanpak, maar eerst en vooral een kwestie van vertrouwen in het gehalte van de inzichten die met de morele dialoog kunnen worden gewonnen.

Op een vraag van Peter Ester (hoogleraar sociologie aan de Katholieke Universiteit Brabant) over het intensieve debat tussen postmodernisten en communitaristen geeft Etzioni aan dat de

tegenstrijdigheden in de posities van de postmodernisten hen in de Verenigde Staten buitenspel plaatst. In de postmoderne co-existentie van benaderingen is het volgens Wim van de Donk (hoofddocent bestuurskunde aan de Katholieke Universiteit Brabant) van belang succesvolle manieren van gemeenschapsvorming te reconstrueren. Etzioni beaamt dit. Gebleken is dat bijvoorbeeld de morele dialoog over rentmeesterschap gelukt is: in de jaren vijftig stond zorg voor het milieu in het geheel niet op de kaart en nu wel. Dat duurde wel 10 tot 15 jaar. Iets dergelijks heeft zich voltrokken ten aanzien van de burgerrechten: niemand wil meer terug naar de jaren zestig. Ook de relatie tussen mannen en vrouwen is veranderd.

Europese en Amerikaanse politieke cultuur

Etzioni had kritiek op de Amerikaanse manier van politiek bedrijven. Daar wordt heel sterk ingezet op het zo laag mogelijk houden van de arbeidskosten. Dat is een gevaarlijke weg. Er werd gekort op collectieve voorzieningen inzake gezondheid en pensioen. Mensen hebben geen tijd meer voor elkaar. De sociale kosten hiervan zijn gigantisch. Jos van Gennip en Ernst Hirsch Ballin wezen op de actuele discussie in de Nederlandse politiek. In Nederland bewonderen de liberalen en sommigen in de sociaal-democratie het Amerikaanse model. De kern van het politieke debat in Nederland zou echter, aldus Van Gennip, moeten worden gevormd door de vraag of er een kwaliteitsimpuls

moet worden gegeven aan de samenleving op het gebied van zorg, veiligheid en infrastructuur. De economische

Het pleidooi van Etzioni om recht en moraal weer op elkaar te betrekken is zeer relevant. In Nederland bestond en bestaat de neiging ze te scheiden.

groei moet dan geen doel in zichzelf zijn, minder uitbundig: geen algemene lastenverlichting om de economie nog meer aan te jagen, maar het repareren van sleetse plekken. Hirsch Ballin merkte op dat het Rijnlandse model, hoezeer ook te waarderen, wel lange tijd te procedureel heeft gefunctioneerd, waarbij de betrokkenheid van alle partners een legitimatie ging vormen los van de kwaliteit van de re-

sultaten. Er ontstond een overconsumptie van de sociale zekerheid, misbruik en bureaucratisering. Het pleidooi van Etzioni om recht en moraal weer op elkaar te betrekken is daartegenover zeer relevant. In Nederland bestond en bestaat de neiging ze te scheiden.

Etzioni vroeg zich af wat er zou gebeuren wanneer de Europese Unie zou zeggen dat ze niet wilde concurreren met landen waar mensen slechts één dollar per dag verdienen, en zou zeggen: de Europese markt is sterk genoeg, wij doen niet mee aan de mondiale 'race to the bottom'. Globalisering leidt tot steeds lagere lonen en uitholling van sociale voorzieningen. Een Nederlandse onderneming kan haar administratie in India laten doen voor één dollar per dag. Als Europese landen deze kant opgaan, verliezen ze het kwaliteitsvoordeel. Hij is ervan overtuigd dat het belang van de kwaliteit van de samenleving uiteindelijk ook zal worden onderkend in landen in andere delen van de wereld.

Het wel of niet meedoen met de wereldwijde concurrentie, het beschavingsniveau, de kwaliteit van voorzieningen, zijn echter onderwerpen waarover nog geen echte wereldwijde morele discussie plaatsvindt. Europa zou hierin een voortrektersrol kunnen spelen door zich op te werpen als een *Fair Trade Zone*. Van Gennip signaleerde in verband daarmee dat nu al industrie uit Zuidoost-Azië terugkomt naar Europa omwille van de kwaliteit van de (sociale) omgeving hier. Inzetten op kwaliteit ziet hij als een kans en voorwaarde om te overleven.

Ester wees erop dat de Europese Unie hieraan nog niet voldoende toekomt. Er is geen echte gemeenschap. Internationalisering en globalisering missen een culturele dimensie, tenzij die van de MTV-cultuur. Daarnaast is er echter een toenemende nadruk op lokale culturele identiteit. De kosmopoliet en de provinciaal zijn niet twee personen, maar één persoon. De globalisering verzwakt de lokale cultuur niet, maar versterkt deze zelfs. Ook Reinders merkte op dat de Europese integratie helemaal geen morele onderneming is. Etzioni onderkende en herkende deze ervaring, maar zag ook lichtpunten, bij voorbeeld bij de Britse premier Blair, die net als de Saksische minister-president Biedenkopf sterk bij het gemeenschapsdenken betrokken is.

Ook Hirsch Ballin bepleitte op zoek te gaan naar mogelijkheden om het tekort aan politiek-moreel debat in Europa op te heffen. Een probleem is echter dat de geopende staatsgrenzen nog steeds het openbare debat opsplitsen. Zelfs gemeenschappen waarin dezelfde taal gesproken wordt (Nederland en Vlaanderen) hebben niet dezelfde kranten. Europa is mede daardoor nog veel te weinig een morele gemeenschap. Maar:

kan dat niet veranderd worden? Er is wel degelijk een gemeenschappelijke standaard inzake mensenrechten, maar nog steeds een gemis aan gemeenschappelijkheid inzake de morele vooronderstellingen voor wat betreft sociale voorzieningen en rechtspraak. Een Europese morele dialoog is dringend noodzakelijk.

Het gesprek gaat voort

Etzioni waardeerde het gevoerde gesprek als een voorbeeld hoe zinvol het is over de grenzen heen met elkaar te discussiëren en attendeerde daarbij op de *web-site* van het *Communitarian Network*. De aanwezigen zagen het gevoerde gesprek als een startpunt voor een informeel netwerk voor gemeenschapsdenkers hier.

Prof.dr. E.M.H. Hirsch Ballin is voorzitter van de redactie van Christen Democratische Verkenningen.

Drs. M. Jansen is secretaris van de redactie van Christen Democratische Verkenningen.

Noten

1. *The Active Society: A Theory of Societal and Political Processes*, London / New York 1968 / 1971.
2. *The New Golden Rule: Community and Morality in a Democratic Society*, BasicBooks, New York 1996.